

درس تاریخ شهر (و شهرنشینی در جهان)

از عهد باستان تا انقلاب صنعتی

شهر و شهرنشینی در قرون وسطی

دکتر لادن اعتضادی / دکتر امیر طیبی

دانشگاه جندی شاپور

نیمسال اول ۱۴۰۱-۱۴۰۰

مقدمه

- اصطلاح قرون وسطا نخستین بار در قرن پانزدهم (دوران رنسانس) مطرح شد.
- تاریخ نویسان عهد رنسانس دوران خود را آغاز عصر جدید میخواندند و فاصله زمانی میان خود و عصر باستانی را قرون میانی یا قرون وسطا نامیدند.
- تقسیم دوره تاریخی بین قرن پنجم و پانزدهم میلادی (قرون وسطا) به سه دوره:
 - از سقوط امپراتوری روم غربی و سلطه ژرمن‌ها بر اروپا (اواخر قرن پنجم تا قرن یازدهم): قرون وسطای اولیه
 - از قرن یازدهم تا قرن سیزدهم میلادی: قرون وسطای میانی
 - قرن سیزدهم و چهاردهم میلادی: قرون وسطای متاخر

ادامهء مقدمه

پیشینه وجود اقوام «سِلت و ژرمن» در اروپا به قرن‌ها پیش از سقوط امپراتوری روم باز می‌گردد.

«بربر» نامیدن سلت و ژرمن‌ها توسط رومیان (به علت عدم شهرنشین بودنشان) و روحیهٔ تهاجمی که باعث سقوط نهایی امپراتوری روم غربی شدند، اصطلاحی بود که پیشتر یونانیان به اقوامی که نظام شهرنشینی مشابه یونان نداشتند، اطلاق می‌کردند (از جمله به ایرانیان)

رومیان با شرایط اقتصادی و اجتماعی نسبتاً پیشرفته آن‌زمان در پی به سیطره درآوردن مناطق بیشتری از اروپای فعلی بودند (جهت بهره‌وری بیشتر از بخش‌های کشاورزی و تجارت) و در قرون وسطای اولیه حضور سلت و ژرمن‌ها مزاحم این حرکت‌ها بود.

در مناطق شمالی قلمرو رومیان، در آغاز قرون وسطا، شکل‌گیری قبایلی با زندگی اشتراکی اولیه و سپس مهاجرت به مناطق مختلف اروپا و هجوم به سرزمین‌هایی تحت سلطهٔ رومیان اتفاق افتاد.

قبایل سلت و ژرمن اقوامی غیر متمدن و مهاجم بودند، شهرنشینی را نمی‌شناختند و در شرایط سخت طبیعی اروپای آن‌زمان (وجود جنگل‌های انبوه و زمین‌های باتلاقی) هنوز توان کشاورزی هم نداشتند، روحیهٔ شکارگری و تهاجم بر آن‌ها غالب بود.

قطع درختان و آماده کردن زمین برای کشت و زرع در شرایط سرد و مرطوب اروپای آن روز که پوشیده از جنگل و باتلاق بود به تدریج رواج یافت تا نخستین جوامع اشتراکی کشاورز (کمون‌های اولیه) پدید آمدند.

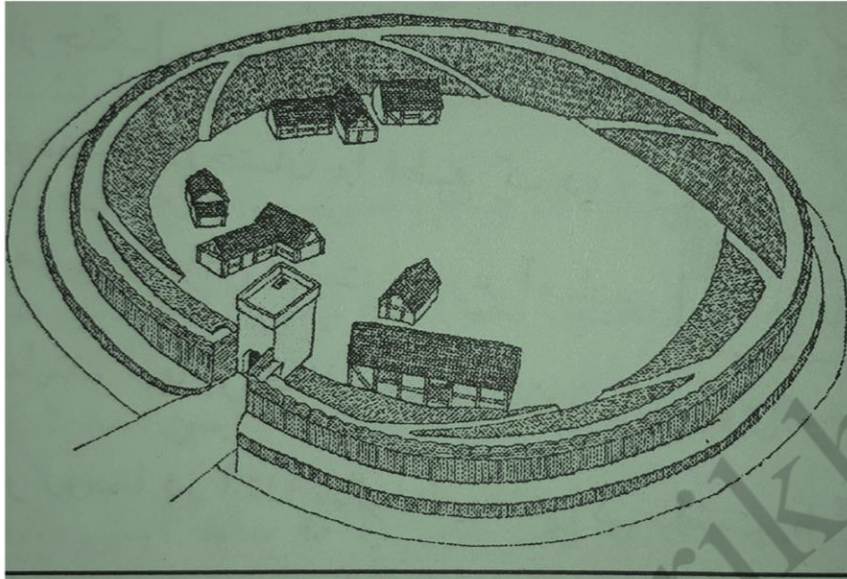
مقدمه

- ❑ روستا شالوده اشتراکی داشت + زمین قابل کشت بین خانواده ها تقسیم شده بود + مراتع، جنگلها و چمنزارها در مالکیت مشترک عموم روستاییان
 - ❑ بخش اعظم جمعیت هر روستا از اعضای یک قبیله + دارای حقوق مساوی
 - ❑ نامیدن این روستاها (واحد اصلی جامعه سلت و ژرمن): با عنوان مارک
 - ❑ طبق اظهار تاکیتوس (مورخ رومی): برخی ژرمن ها گاهی چند خدمتکار داشتند (اما خدمتکاران در کنار ارباب خود در رابطه ای پدر سالارانه زندگی می کردند و حکم برده نداشتند و «سرف» نامیده می شدند).
 - ❑ رومیان این طبقه ناشناخته یا «سرف»ها در جامعه ژرمن را به اشتباه برده تصور می کردند.
 - ❑ ژرمن ها هیچ وقت نظام برده داری نداشتند و از این مرحله جهش کرده بودند*.
 - ❑ کار قبایل (Clan) ژرمن در دوره بدوی: شکار، ماهیگیری و دامداری و هراز گاهی تهاجم به مناطق آباد رومی بود.
 - ❑ بعدها خانوارهای بزرگ در یک قطعه زمین ساکن شده + آن را کشت کرده + محصولات را بین خود تقسیم می کردند. (شکل گیری گُمون های کشاورز). (زمینه پیدایش نظام فئودالی [کشاورزی شیبه ارباب و رعیتی] در اروپا)
- * تقسیم دوره های تکامل جامعه طبق نظریه مارکس: ۱- برده داری. ۲- کمون های اولیه. ۳- فئودالی. ۴- سرمایه داری.

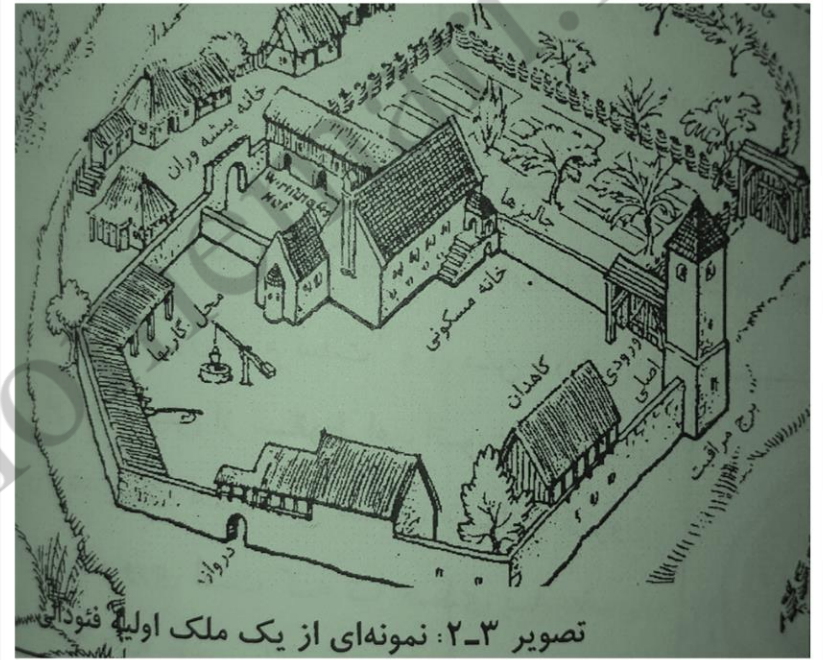
دنبالهء مقدمه

- هر واحد خانواده شامل سه نسل: یاریگر هم در کشت زمین مشترک خود بودند. (در مرحلهء کُمون‌های اولیه)
- در اروپای شمال آلپ غالباً زمین پوشیده از جنگل و باتلاقی بود در نتیجه اقوام مهاجر به این سرزمین درخت‌ها را سوزانده باتلاق‌ها را خشک و زمین‌ها را آماده کشت می‌کردند و در یک نظام اشتراکی (کُمون) میزیستند.
- در زمان ژولیوس سزار و حتی تاکیتوس (قرن دوم میلادی) تا انتهای دوران مهاجرت اقوام شمالی به اروپا (در قرن ششم میلادی) هنوز از مالکیت فردی زمین در قبایل سلت و ژرمن خبری نبود یعنی یک نظام اشتراکی که در آن «عدم تقسیم کار اجتماعی» مهم صورت نگرفته بود می‌زیستند.
- [محققان تاریخ تمدن «تقسیم اجتماعی کار» را نشانه شهرنشینی می‌دانند.]
- کار مردم قبیله در کنار سران قبایل (سرکردهء کلان‌ها Clan) و اجبار به کاشتن زمین برای سرکرده و دادن بخشی از محصول خود به او از ویژگی‌های تحول نظام کشاورزی و زیست اشتراکی به نظام فئودالی در اواخر دوران اولیه قرون وسطا بود.
- نهایتاً در قرون وسطای متأخر به تدریج نظام اشتراکی به نظام طبقاتی به علت سوء استفاده برخی از رؤسای قبایل تبدیل شد: (تبدیل سرمایه اجتماعی به سرمایه اقتصادی): تملک اراضی عمومی + شکل گرفتن نوعی اشرافیت طایفه‌ای و نظامی: سینیور یا فئودال (داشتن زمین و دام‌های بیشتر نسبت به افراد دیگر) در مقابل سرف‌ها یا طبقه‌ای که نیروی کار بودند. به این ترتیب در نظام فئودالی ساختار «سرواژ» شکل گرفت که رومی‌ها آن را با برده‌داری اشتباه می‌کردند.

دنبالهء مقدمه

تصویر ۱-۳: نمونه ای از استحکامات اولیه ژرمن‌ها

تصویر ۲-۳: نمونه‌ای از یک ملک اولیه فئودالی

نوعی زیستگاه اولیه دارای استحکامات با مصالح چوبی

« فئود » یا زیستگاه پیشرفته‌تر که مقر فئودال بوده است: به صورت قلعه‌ای محصور با انبارها و محل سکونت فئودال و سکونتگاه خدمتگاران و کارگاه پیشه‌وران و باغی در پشت خانه مسکونی برای صیفی کاری و میوه‌های مورد مصرف خانه.

شرایط اجتماعی

- جامعه فئودالی جامعه کاملاً روستایی (خارج از نظامی شهر نشینی بوده است)
- منهدم یا تضعیف شدن شهرهای رومی در زمان مهاجرت اقوام سلت و ژرمن: (مواجهه این اقوام با شهر نشینی رومی بیشتر به تخریب شهرها انجامید و نقشی در تحول جامعه فئودالی به شهرنشینی نداشت).
- از قرن نهم و دهم میلادی: در اروپای شمال آlp، نقاطی با ساختار شهر در کنار جامعه فئودالی پدید آمده و رو به گسترش می گذارند، فارغ از این که جامعه فئودالی به جامعه شهر نشینی تبدیل شود.
- شهرنشینی نظامی متفاوت از فئودالیت در اروپا بود و در کنار آن رو به رشد داشت. (اقشار مختلف جوامع شهری جزو جامعه فئودال به حساب نمی آمدند. شهرنشینان جوامعی مستقل از جامعه فئودالی بودند).
- واحد جامعه و شیوه تولید فئودالی: مالک زمین دار + جمعیت سرف ها (این واحد جامعه در اروپا، تاثیری قطعی بر جوامع بعدی و شیوه های سازماندهی سیاسی و تکامل فرهنگی و اجتماعی آنها داشت).

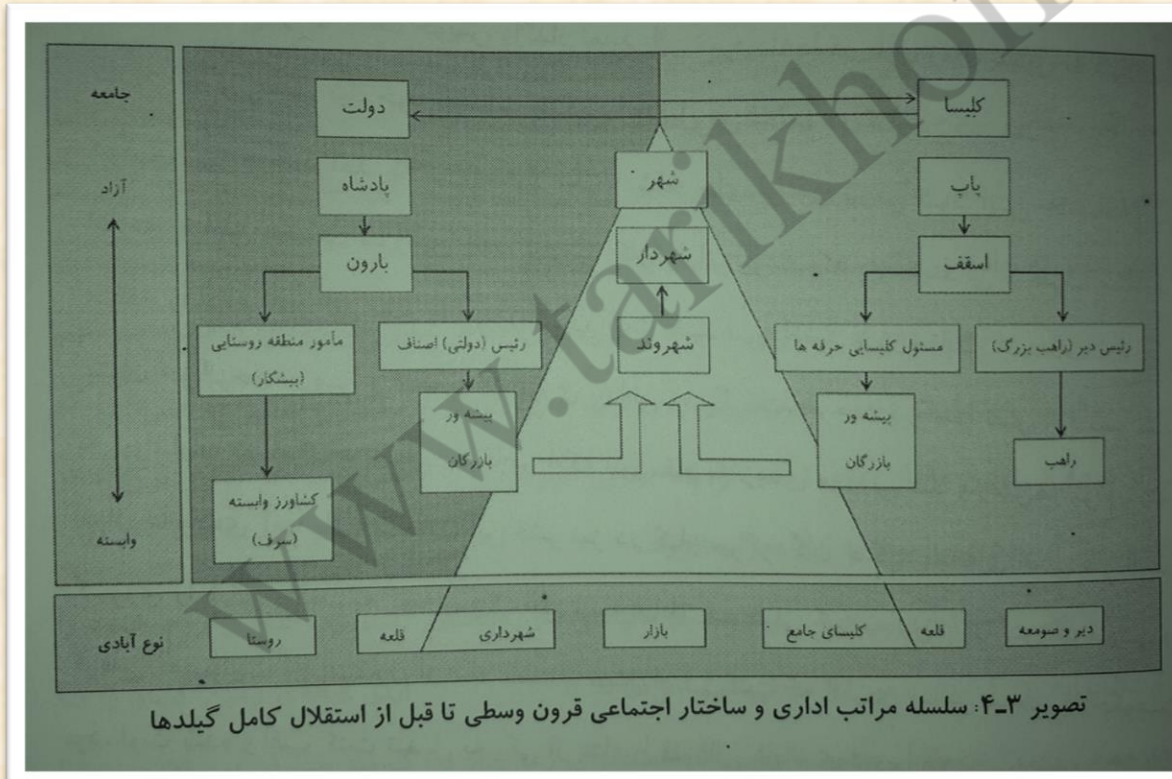
□ برتری نظام اجتماعی فئودالی در مقایسه با نظام اجتماعی برده داری:

- کشت کردن زمین ارباب توسط بردگان
- با به کار گرفتن ابزار و وسایل متعلق به ارباب
- و تحویل دادن تمام ثمرات زحمات به او
- و دریافت کردن آنچه تنها برای گذراندن زندگی شان لازم بود
- سعی برده در کمتر کار کردن و خسارت زدن به ارباب مانند: شکستن ابزار + آسیب رساندن به حیوانات بارکش متعلق به ارباب و...
- اما سرف ها به رغم زندگی روستایی بسیار طاقت فرسا: علاقه مند به بالابردن حاصلدهی کارشان بودند (چون در زمین متعلق به خود کار می کردند، و فقط می بایست بهره مالکانه را که شبیه مالیات بود به فئودال پرداخت کنند).
- جامعه فئودالی نسبت به جامعه برده داری: تکاملی اجتماعی محسوب می شود. (مارکس هم چنین تبیین کرده)

شرایط سیاسی

□ سقوط امپراتوری روم غربی: به همراه نداشتن ثباتی برای دولت‌های ژرمن:

- منتهی شدن به جنگ، گریز، قتل‌عام و اشغال مناطق یکدیگر
- تصرف مناطق وسیعی توسط اقوام قدرتمندی چون هونها، آوارها و وندال‌ها و غیره
- مورد هجوم قرار گرفتن آنها توسط دیگران (مثلاً وندال‌ها از صفحه روزگار کاملاً محو شدند یا هون‌ها و آوارها به بلغار و مجار و غیره تغییر شکل یافتند).

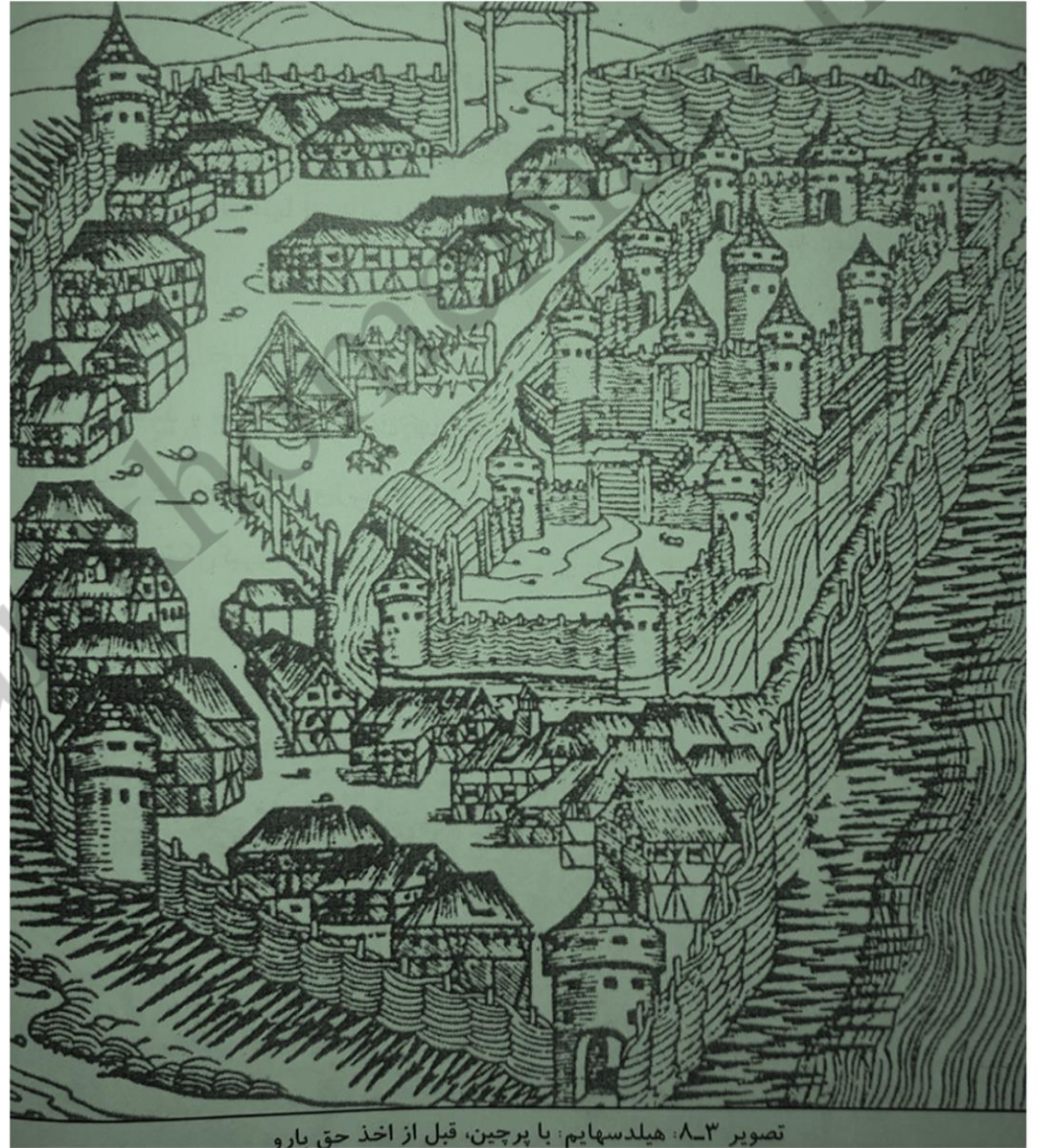

ویژگی‌ها و کاربرد شهرها و قرون وسطی

شهرساز

تصویر ۳-۶: حمله‌ی فنودال‌ها به یک شهر

تصویر ۳-۸: هیلدسهایم: با پرچین، قبل از اخذ حق بارو

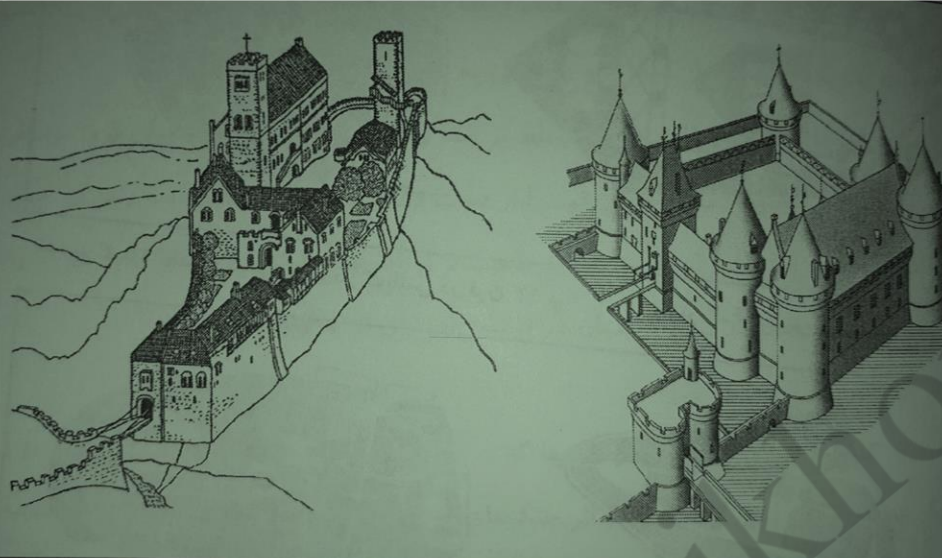

تصویر ۳-۵: کلیسای قلعه‌ای در شهر آخن

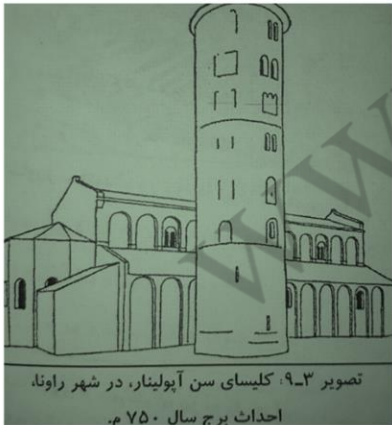
نخستین
کلیسا با
معماری
غیر
روستایی
که در اروپا
ساخته شد

ویژگی‌ها و کالبدی شهرها و قرون وسطی

شهرسازی (گونه بندک شهرها و قرون وسطی)

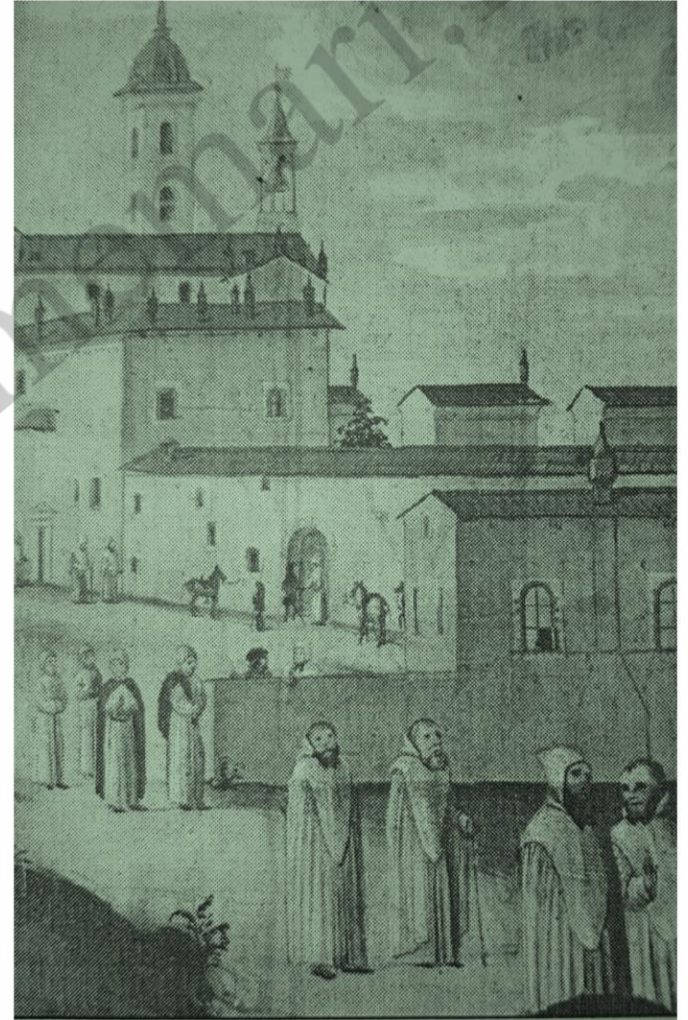

۱۱-۳: قصر سولی در لوار در ۱۴ و ۱۵ م. تصویر ۱۲-۳: قلعه وار تبورگ / آیزناخ، اواسط قرن ۱۳ م.

تصویر ۹-۳: کلیسای سن آپولینار، در شهر راونا، احداث برج سال ۷۵۰ م.

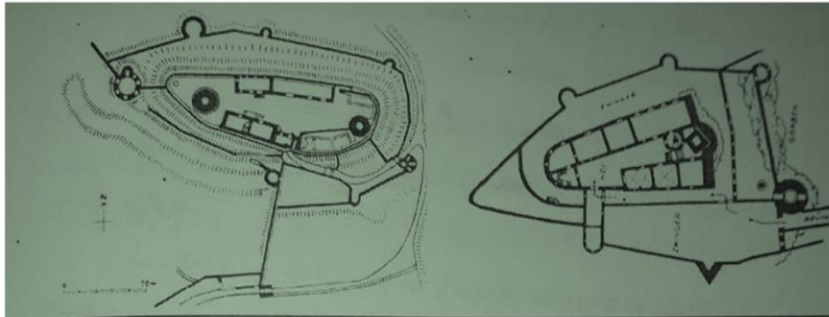
سن آپولیناره
یک کلیسای
شهری متأثر از
کلیساهای روم
شرقی که در
قرون وسطا
همچنان پابرجا
بود

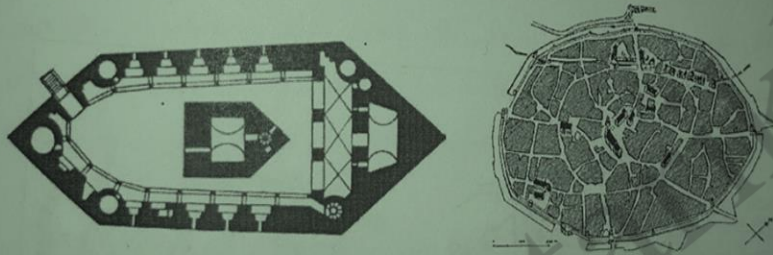
تصویر ۱۰-۳: کلیسای قرن ۱۱، مروج حقانیت فتودالیه

ویژگی‌ها و کاربرد شهرها و قرون وسطی

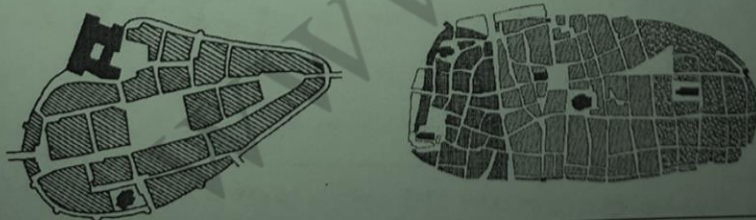
شهرسازی (گونه بندک شهرها و قرون وسطی)

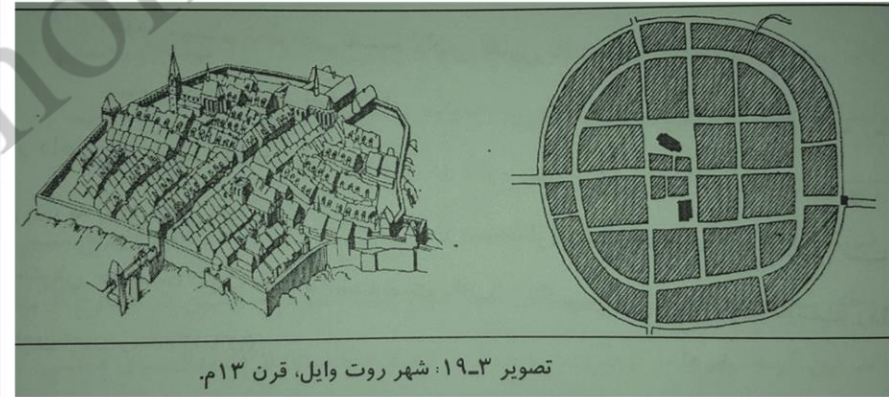
تصویر ۱۳-۱۴: قلعه‌ی مونستبرگ در فریدبرگ در قرن ۱۳ م. تصویر ۱۳-۱۳: قلعه‌ی ترینبرگ در قرن ۱۲ م.

تصویر ۱۳-۱۵: قلعه حکومتی کاب در کوبلنس در قرن ۱۳ م. تصویر ۱۳-۱۶: شهر نوردلینگن، قرن ۱۴ م.

تصویر ۱۳-۱۷: شهر برانو. تصویر ۱۳-۱۸: شهر فریدبرگ، اواخر قرن ۱۳ م.

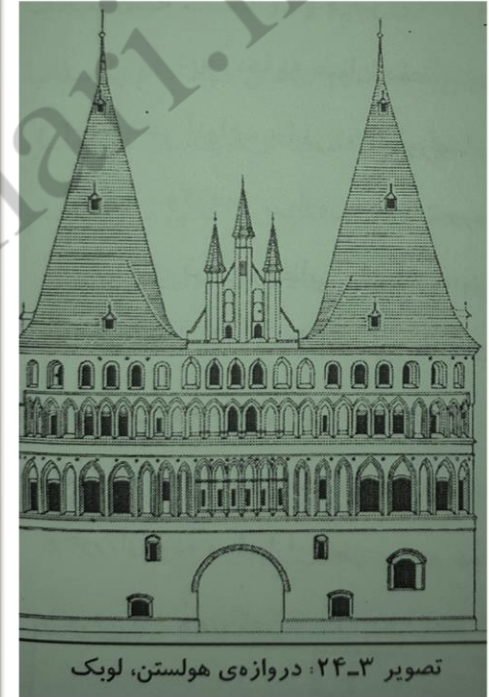
تصویر ۱۳-۱۹: شهر روت وایل، قرن ۱۳ م.

ویژگی‌ها و کالبدی شهرهای قرون وسطی

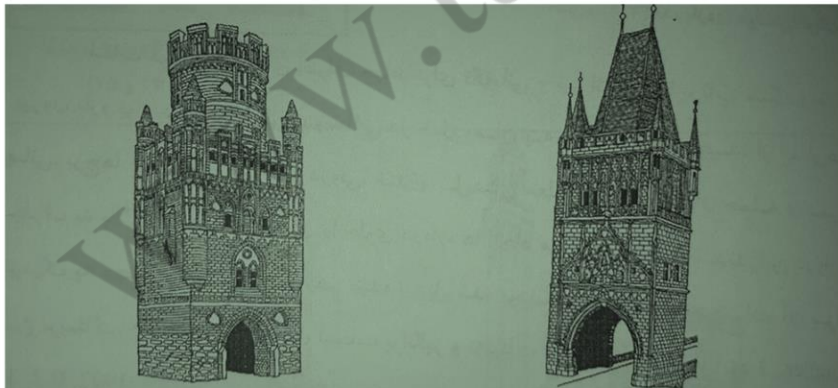
عناصر شهرک (برج و بارو)

تصویر ۳-۲۱: باروی قرون وسطای شهر نولنا

تصویر ۳-۲۴: دروازه‌ی هولستن، لوبک

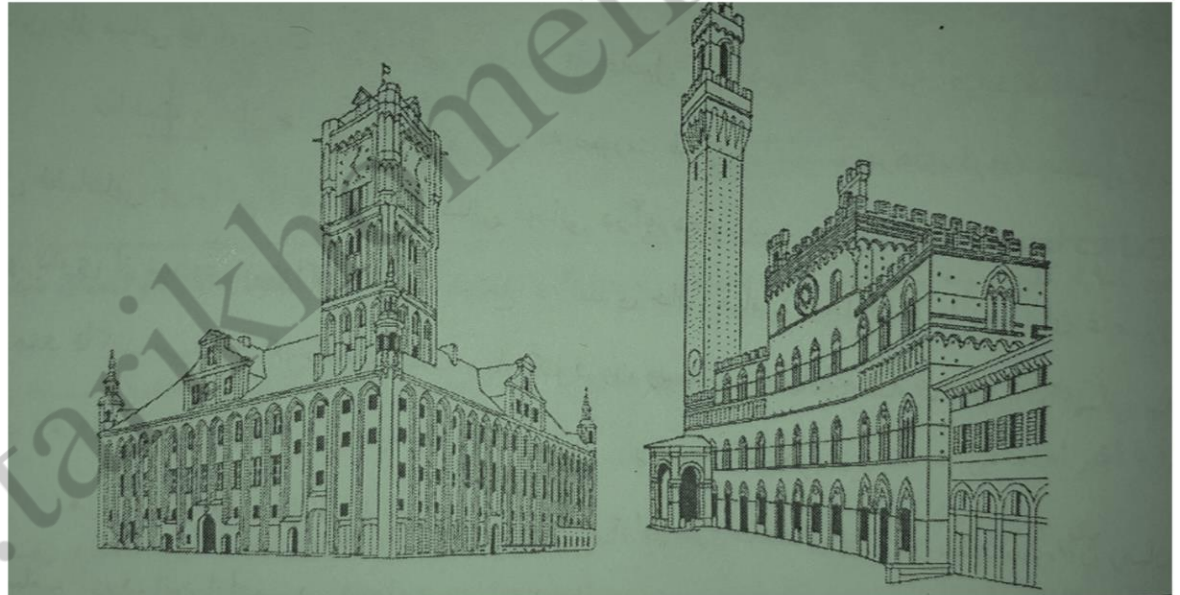
تصویر ۳-۲۲: دروازه در شهر پراگ، ساخت ۱۳۵۷ م. تصویر ۳-۲۳: دروازه در شهر کلن، ساخت ۱۴۳۶

برخلاف نخستین مجتمع‌های زیستی دوران اولیه فئودالی که مصالح ساختمانی و استحکامات عمدتاً چوبی بودند. شهرهای قرون وسطا و دژهای فئودالی متأخر از سنگ و مصالح ماسونری ساخته می‌شدند. (پیشرفت فن ساختمان)

ویژگی‌ها و کالبدی شهرها و قرون وسطی عناصر شهر (برج‌ها و باروها)

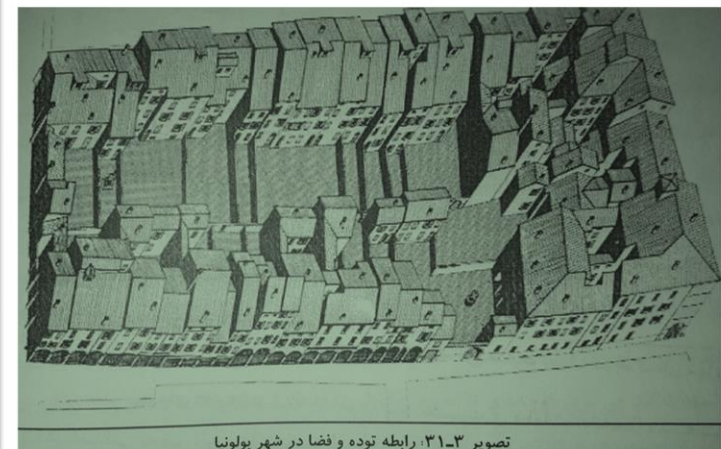
تصویر ۲۵-۳: برج شهری در بروژ
(بلژیک، قرن ۱۴ و ۱۵)

تصویر ۲۶-۳: برج شهری در سیهنا (ایتالیا؛ قرن ۱۴ م.) تصویر ۲۷-۳: برج شهری در تورون (لهستان؛ قرن ۱۴)

ویژگی‌های کالبدی شهرهای قرون وسطی

رابطه توده و فضا

ویژگی‌ها کالبدک شهرهاک قرون وسطی

میدان

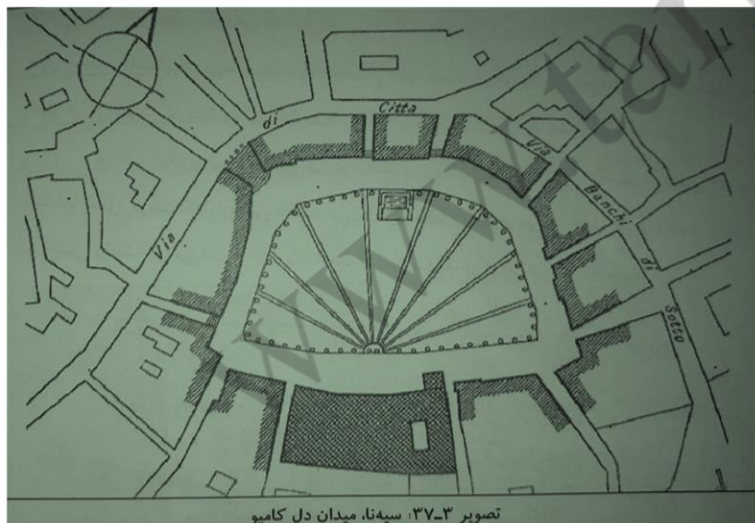
ویژگی‌ها کالبدی شهرهای قرون وسطی

میدان

نخستین میدان‌های شهرهای قرون وسطا میدان بازارگاه اولیه نخستین پیله ورائی بود که بنیاد یک شهر را با مستقر کردن گاری‌ها و سپس کسب اجازه خانه سازی از فتودال در محل بازارگاه نهادند. بعد شهرهای قرون وسطای میانی و متأخر دارای میدان دومی شدند که معمولاً در جلو کاتدرال شهر ایجاد می شد و بازاری در آن شکل نمی گرفت: یک عرصه عمومی شهری مذهبی.

تصویر ۳-۳۶: هایلسبرون، میدان قرون وسطایی

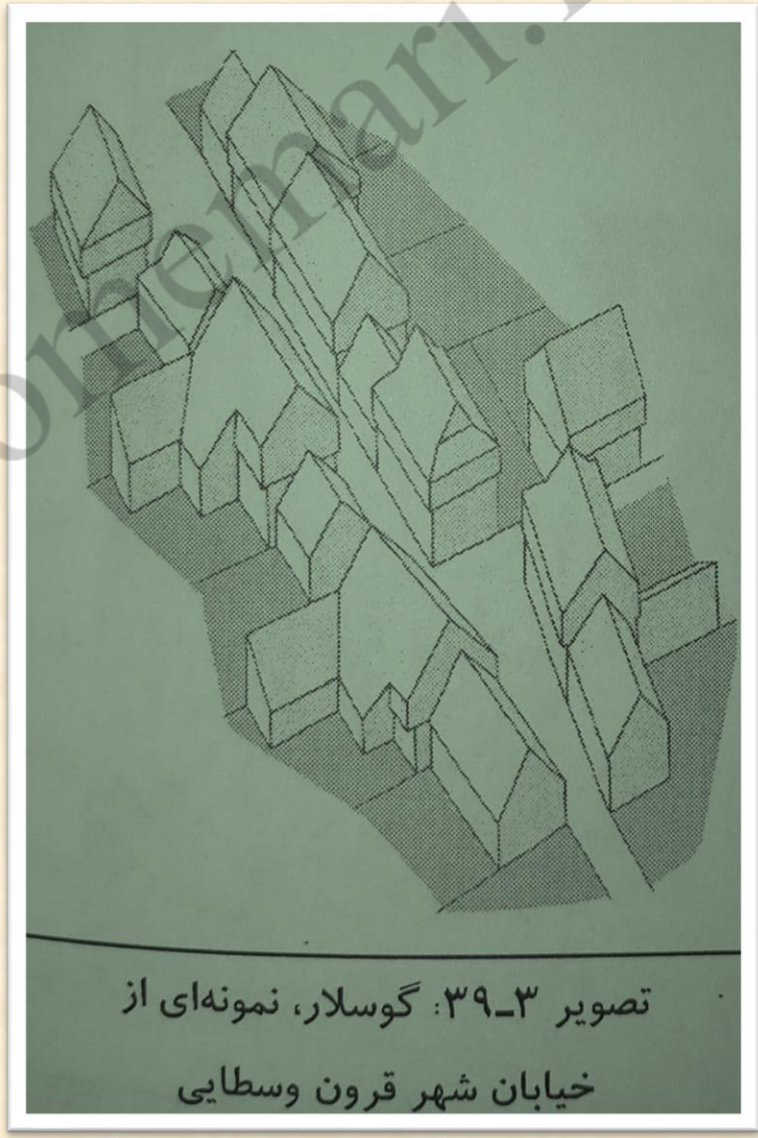

تصویر ۳-۳۷: سیهنا، میدان دل کامپو

معمولاً تالار شهر و شهرداری و دادگاه شهر در اطراف میدان بازارگاه ساخته می شدند.

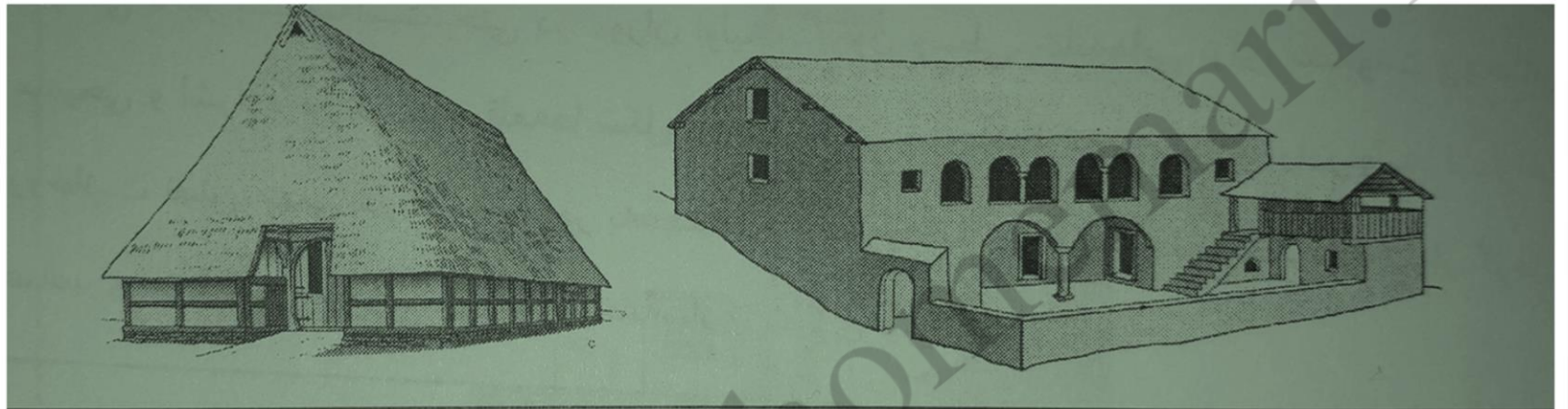
ویژگی‌ها و کاربرد شهرهاک قرون وسطی

معابر و خیابان‌ها

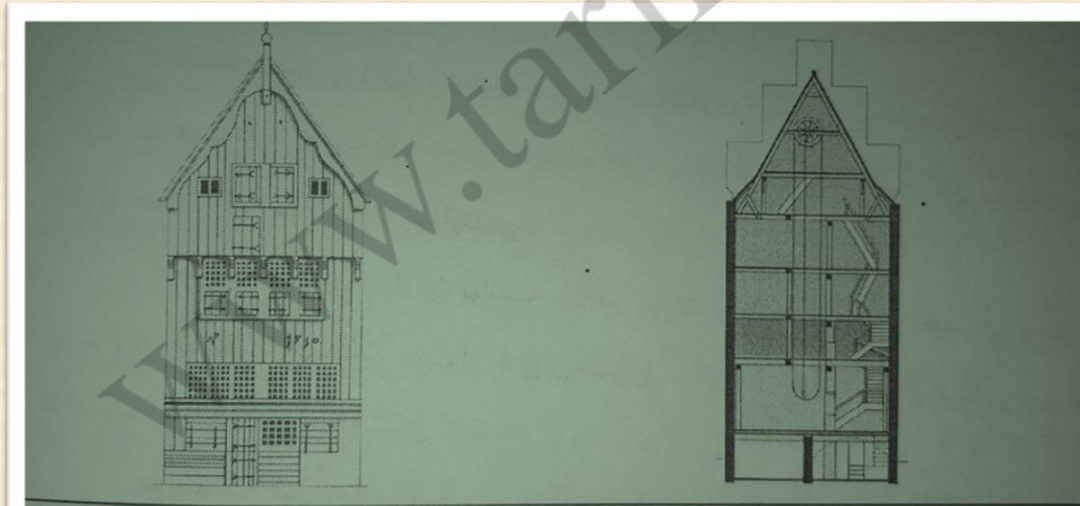

ویژگی‌های کالبدی شهرهای قرون وسطی

خانه‌های مسکونی

تصویر ۳-۴۰: خانه روستایی جنوب اروپا (سبک مدیترانه‌ای) تصویر ۳-۴۱: خانه روستایی شمال اروپا

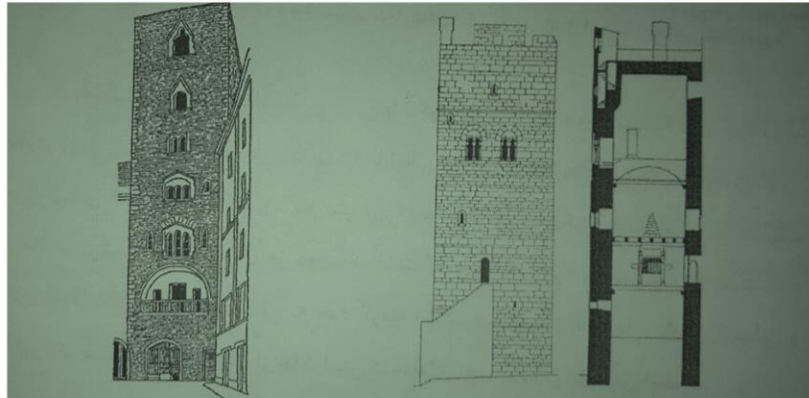

تصویر ۳-۴۲: لوبک: خانه مسکونی انباری دار تصویر ۳-۴۳: خانه مسکونی شمال اروپا: هلند ۱۵۳۰

وجود چوب فراوان امکان استفاده از سازه چوبی برای خانه سازی در اروپای قرون وسطا را فراهم کرد و سازه چوبی هم امکان ساختن خانه‌های چند طبقه را.

ویژگی‌های کالبدی شهرهای قرون وسطی

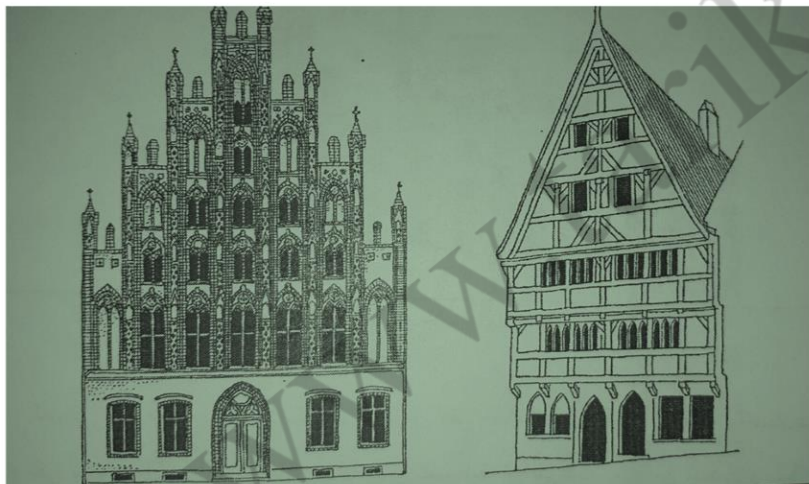
خانه‌های مسکونی

تصویر ۳-۴۵: برج مسکونی بامبورگ در رگنزیبورگ
تصویر ۳-۴۴: کامیناتا، برج مسکونی نایبرگ در هایلبرون

تصویر ۳-۴۶: سن جیمیانو، خانه‌ها و برج مسکونی

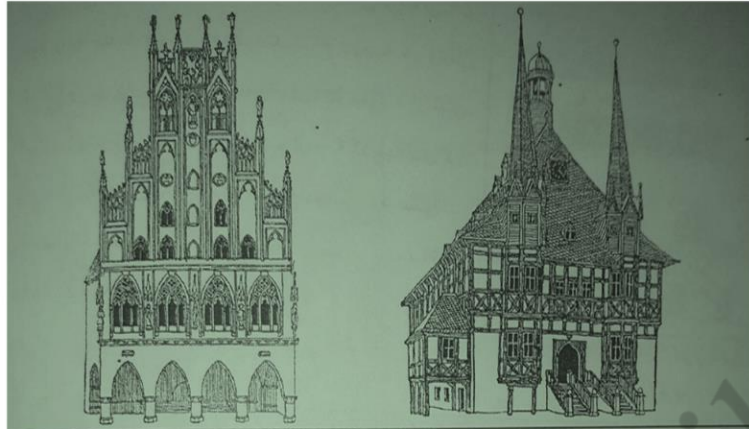

تصویر ۳-۴۷: خانه‌ی یک پیشه‌ور در شهر ماربورگ، حدود ۱۳۲۰ م.
تصویر ۳-۴۸: خانه‌ی یک تاجر ثروتمند در گرایفزوالد، اوایل قرن ۱۵ م.

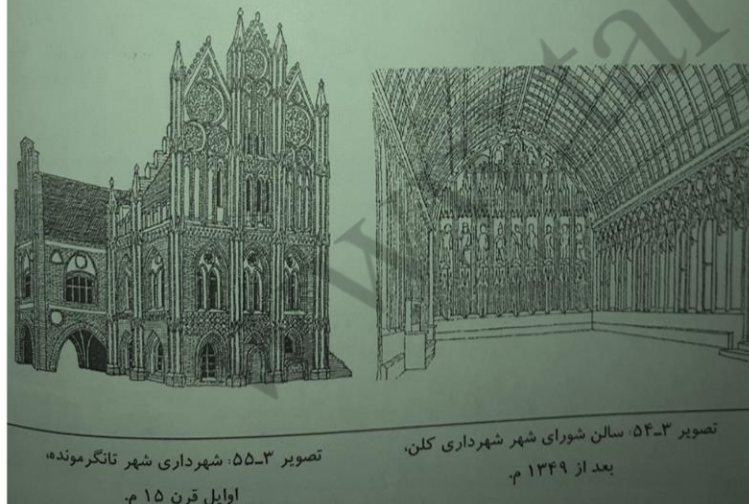
خانه‌های دو یا چند طبقه برای شهرهای کوچک اما متراکم در داخل حصارهای شهری در بافتی تار عنکبوتی از معابر شهری ساخته می‌شدند. تمام بناها دارای بام شیب‌دار بودند.

ویژگی‌ها و کالبدی شهرها و قرون وسطی

ساختمان‌ها و عمومی (ساختمان شهرداری)

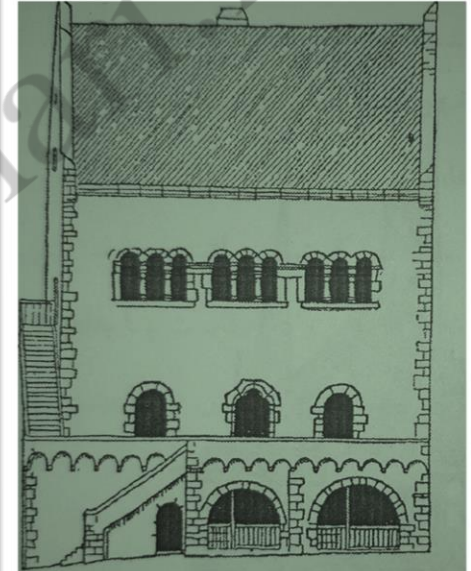
صویر ۳-۵۲: شهرداری شهر ورنیگروده، ساخت قرن ۱۵ م. تصویر ۳-۵۳: شهرداری شهر مونستر، ساخت ۳۳۵

صویر ۳-۵۴: سالن شورای شهر شهرداری کلن، بعد از ۱۳۴۹ م. تصویر ۳-۵۵: شهرداری شهر تانگرمونده، اوایل قرن ۱۵ م.

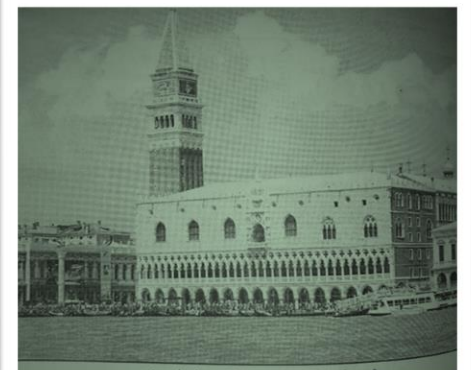

صویر ۳-۴۹: تصویری از جلسه‌ی شورای شهر و تالار آن

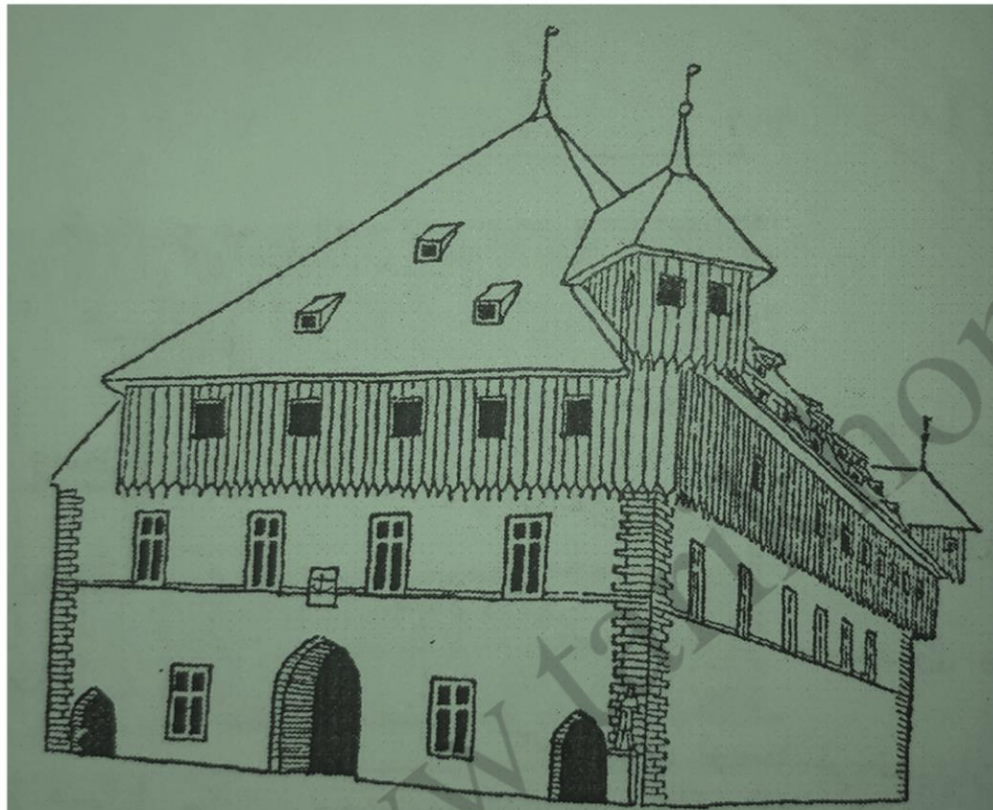
تصویر ۳-۵۰: شهرداری گلزن هاوژن، اواخر قرن ۱۲ م.

شهرداری و تالار شورای شهر
مهمترین فضای مدیریتی
شهرهای قرون وسطا بود.
City Hall= Das Rathaus

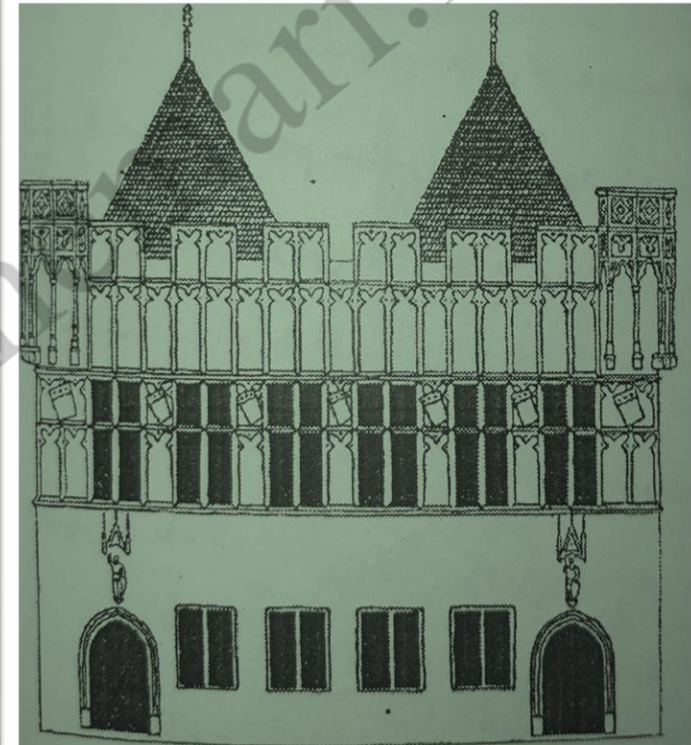

ویژگی‌ها و کاربرد شهرها و قرون وسطی

ساختمان‌ها و عمومی (تالارها و ضیافت و تجارت)

ویر ۳-۵۶: تالار / بازارچه در شهر کنستانس، ساخت ۱۳۸۸ م

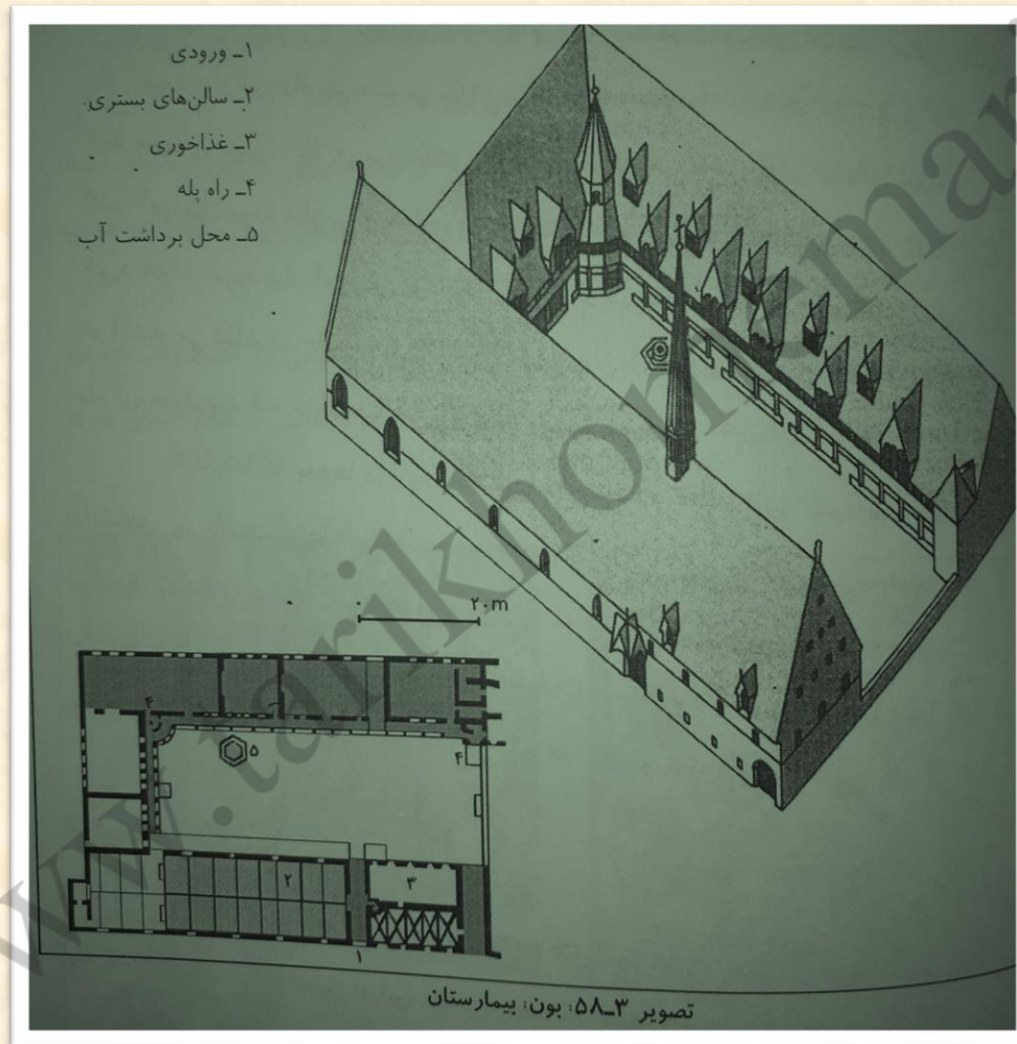

تصویر ۳-۵۷: تالار ضیافت در شهر گودسرنیش،

ساخت ۱۴۳۷ تا ۱۴۴۴ م.

ویژگی‌ها و کاربرد شهرها و قرون وسطی

ساختمان‌ها و عمومی (بیمارستان)

بیمارستان‌ها غالباً وابسته به کلیسا بودند و به نظر می‌رسد ساختن بیمارستان در شهر از تمدن اسلامی اقتباس شده باشد و آنها نیز از دوره ساسانی ایران به میراث برده باشند.

ویژگی‌های کالبدی شهرهای قرون وسطی ساختمان‌های عمومی (بناک اتحادیه‌های بازرگانی) (گیلدها))

تصویر ۳-۶۰: یک مغازه‌ی فروش سلاح

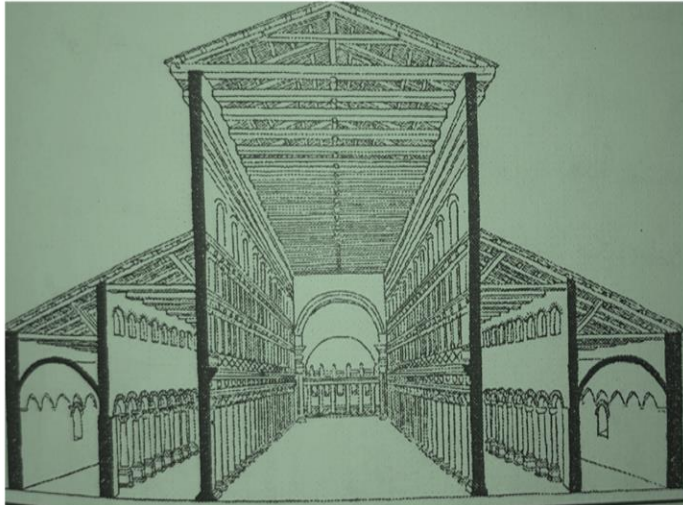

تصویر ۳-۵۹: یک مغازه‌ی کفاشی در قرون وسطی

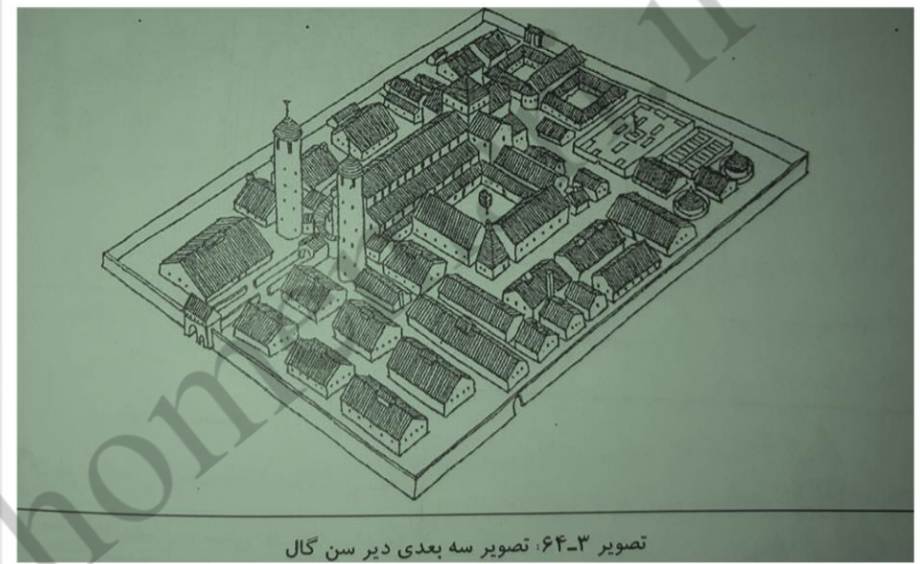
شهر قرون وسطا محل زندگی اصحاب حرف و پیشه‌وران و تاجران خرده‌پا و تجار بزرگ بود، پیشه‌وران دارای تشکیلات صنفی به نام «گیلد» بودند. در شهرهای قرون وسطی «تقسیم اجتماعی کار» به معنای دقیق صورت گرفته بود.

ویژگی‌ها و کاربرد شهرها و قرون وسطی

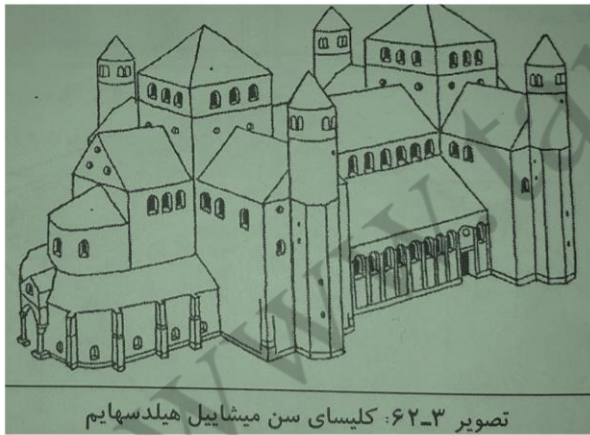
ساختمان‌ها و عمومی (اماکن مقدس)

تصویر ۳-۶۱: ساختمان کلیسای صلیب مسیحیت سن پترزبورگ

تصویر ۳-۶۴: تصویر سه بعدی دیر سن گال

تصویر ۳-۶۲: کلیسای سن میشل هیلدسهایم

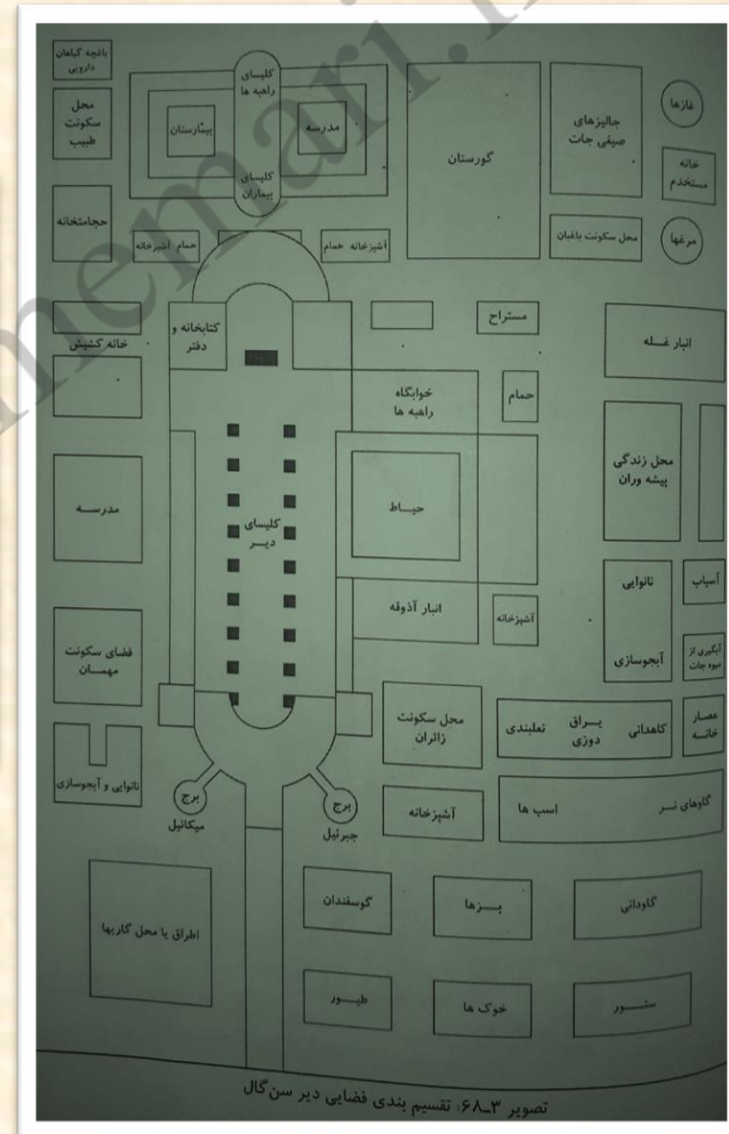
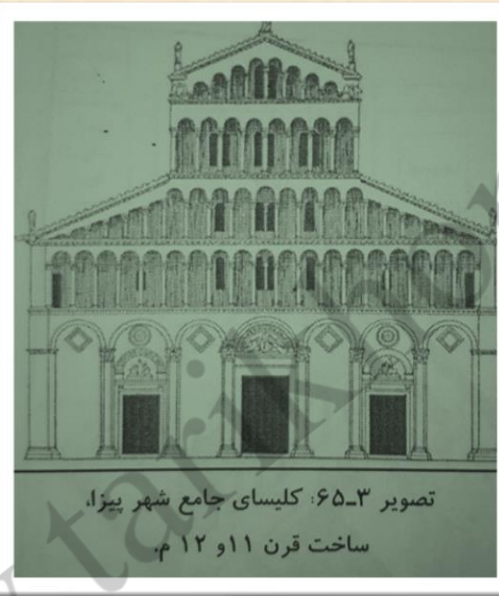
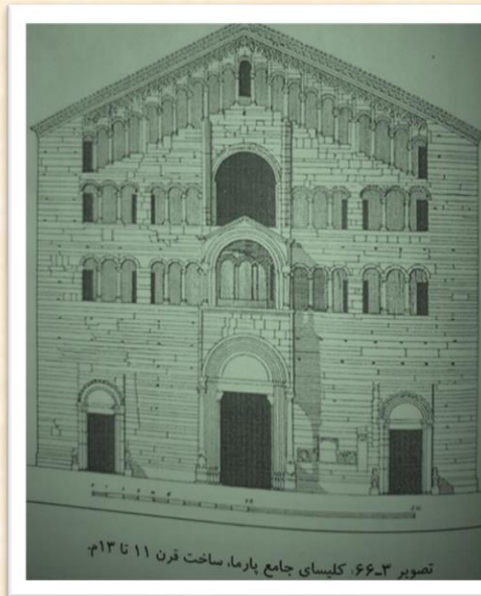
کلیساهای قرون وسطا شامل کلیساهای ساده روستایی (خارج شهر) کلیساهای عظیم دیرها (خارج شهر و در فضای دیرها) و کلیساهای کوچک شهری و کاتدرال‌های عظیم در مراکز شهرها بودند. در آغاز به سبک رمانسک و در نهایت به سبک گوتیک ساخته می‌شدند.

تصویر ۳-۶۳: کلیسای سن پائولین در شهر کلن، ۹۶۴ تا ۹۸۰ م.

ویژگی‌ها و کاربرد شهرها و قرون وسطی

ساختمان‌ها و عمومی (اماکن مقدس)

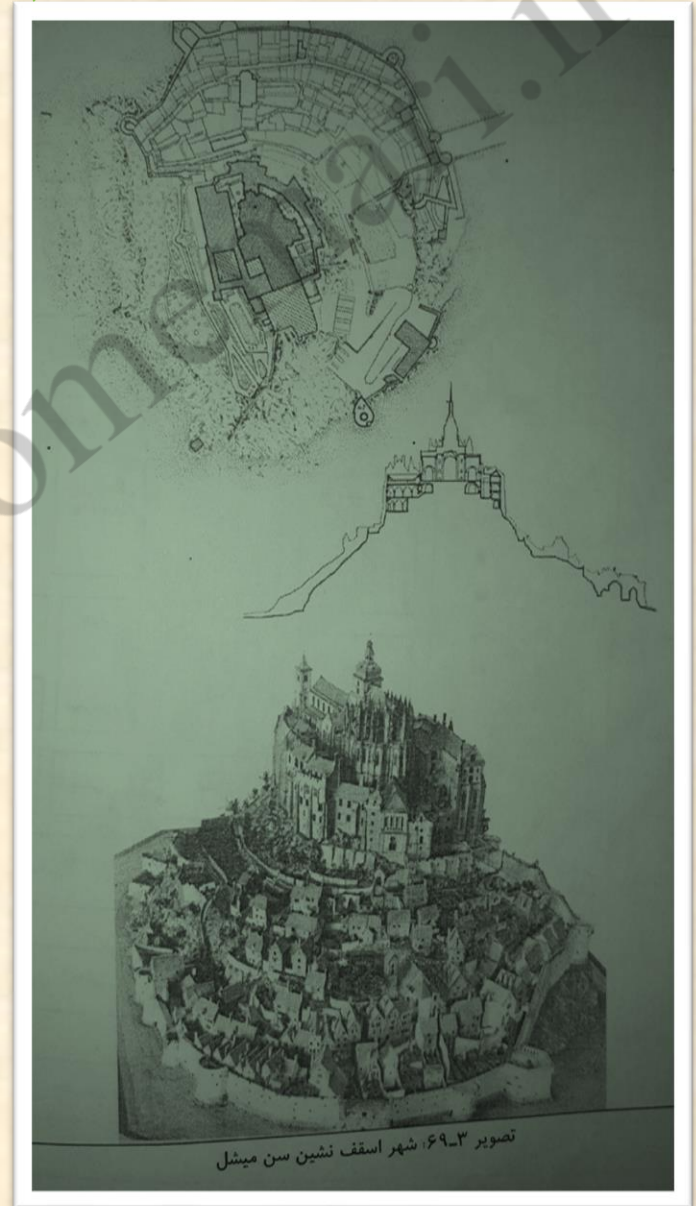
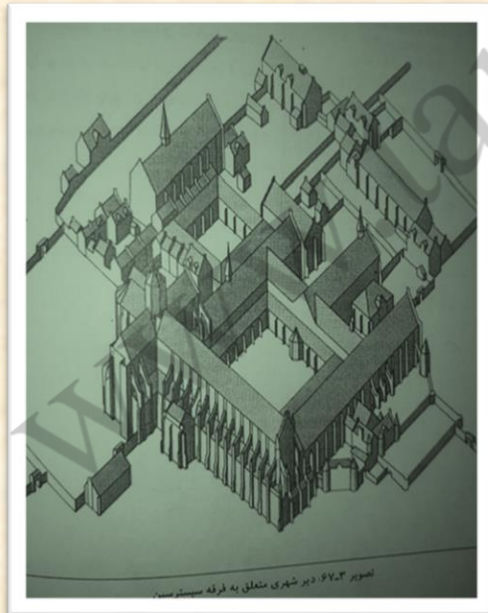
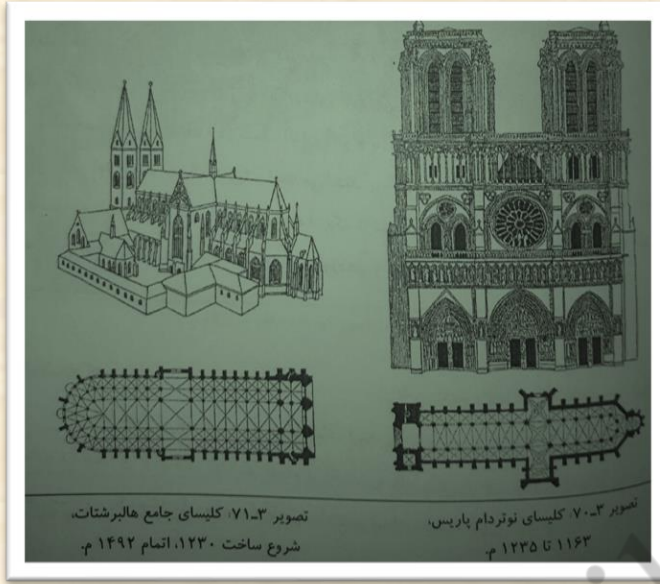

سمت راست نقشه یک دیر با کلیسای عظیم آن که خارج از محیط شهرها بودند.

وسط و چپ: کلیساهای شهری در ایتالیا که غالباً شامل بنا مستقل تعمیدگاه هم بودند.

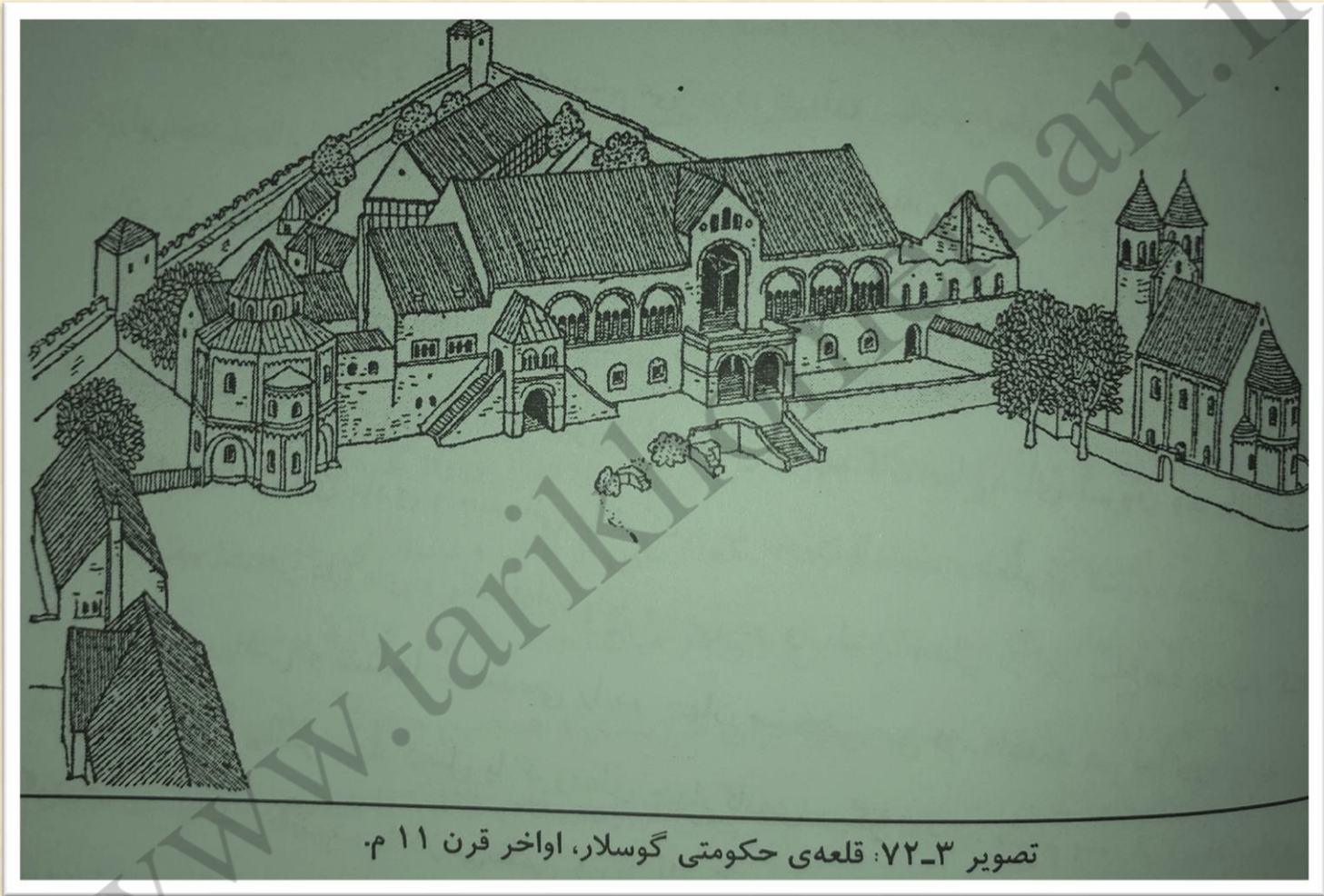
ویژگی‌ها و کاربرد شهرها و قرون وسطی

ساختمان‌ها و عمومی (اماکن مقدس عظیم «کاتدرال‌ها»)

ویژگی‌های کالبدی شهرهای قرون وسطی

ساختمان‌های عمومی (دادگاه، کاخ یا قلعهء حکومتی، چشمه‌های آب)

تصویر ۳-۷۲: قلعه‌ی حکومتی گوسلار، اواخر قرن ۱۱ م.

قلعه‌های حکومتی متعلق به فئودال‌های قرون وسطا و خارج از نظام شهرنشینی آن زمان بودند. اما تا زمانی که شهروندان در طی چند قرن حقوق شهروندی و استقلال کامل خود را به دست نیاورده بودند همچنان به انحایی تحت سلطه فئودال‌های محل بودند و این قلعه‌های حکومتی در زندگی شهروندان نقش داشتند.

ویژگی‌های کالبدی شهرهای قرون وسطی ساختمان‌های عمومی (باغ‌ساز)

تصویر ۳-۷۲: باغ‌های شهری قرون وسطی

تصویر ۳-۷۴: باغ‌های پیرامون شهر زوست

جمع‌بندی شهر در قرون وسطی

۱- شکل‌گیری شهر در اروپای قرون وسطی متنوع بود، اما گرایش به استقلال از نظام فئودالی دیر یا زود در اکثریت آن‌ها اتفاق افتاد.

۲- شهرهای قرون وسطی را در ۵ دسته می‌توان قرار داد:

شهرهای رومی تجدید حیات یافته - شهرهای اسقف نشین یا حکومتی - باستیدها (در انگلستان) - شهرهای مهاجرنشین توتونی - شهرهای تجاری

۳- کسب حقوق مدنی یکی از مهم‌ترین عوامل تاثیرگذار بر ایجاد شهرها در قرون وسطی بود که به نوعی از استقلال کامل شهروندان از فئودال منجر می‌شد.

۴- اما انواع مجتمع‌های زیستی قرون وسطا را به شرح زیر می‌توان بر شمرد:

- قلعه‌های فئودالی / - روستاهای سکونتگاه سرف‌ها / - دیرهای مستقل از نظام اسقفی / - شهرها یا بورگ‌ها که مستقل از نظام فئودالی شدند.

www.tarikhomemari.ir

پایان بخش:

شهر و شهرنشینی قرون وسطی